



Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

SØNDERJYSK MÅNEDSSKRIFT

UDGIVET AF HISTORISK SAMFUND FOR SØNDERJYLLAND

ved *W. Christiansen, Chr. Stenz og Inger Bjørn Svensson*

INDHOLD:

Troels Fink:

Tale på Dybbøl den 18. april 1964

Anne-Helene Michelsen:

Besøg på »The Bishop Farm« og hos de første Åbenrå-familier, der udvandrede til New Zealand efter 1864

Knud Jensen:

Et politisk ølkrus

Tage Holm:

Lad os ile

W. Leick:

Fra Grøngård

Anmeldelser

Inger Enemark:

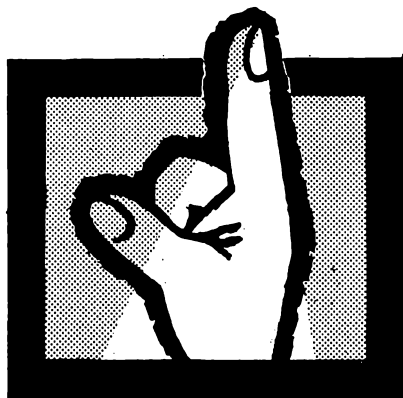
Et tilbageblik



NUMMER 6 · 1. JUNI 1964 · 40. ÅRGANG

I mere end 150 år

har sparekasserne ydet bistand og vejledning i alle økonomiske spørgsmål som et led i deres idealistiske sigte. At en sparekasses overskud ikke udbetales som udbytte, men kun bruges til sikring af sparernes indskud og til velgørende formål, understreger yderligere,



at det gi'r tryghed at gå i SPAREKASSEN

Dybbøl mølle og lærkesangen

Tale af generalkonsul,
dr. phil. Troels Fink ved mindehøjtidligheden
på Dybbøl den 18. april 1964

»Kærlighed til fædrelandet er den sande odelsret«, sådan begynder den sang, der lige er blevet sunget. Det var kærligheden til fædrelandet, som bar slægten for hundrede år siden, det er kærlighed til fædrelandet, der i dag har fået kvinder og mænd fra hele Danmark til at komme sammen for at mindes kampen på Dybbøl.

Sangen består egentlig af nogle vers, taget fra et lidt længere digt, som Grundtvig havde skrevet i 1853. Han havde kaldt digtet »Den danske nødvendighed«. I 1853 talte man i Danmark ikke almindeligt om »den danske nødvendighed«, men om »den europæiske nødvendighed«. Det kan lyde helt aktuelt; men den europæiske nødvendighed i dag er noget andet end den europæiske nødvendighed i 1853. Den gang var det i dansk sprogrug en omskrivning for det, vi kalder »helstatspolitikken«, altså ønsket om med de europæiske stormagters støtte at genoprette og betrygge den gamle, nationalt blandede helstat, bestående af kongeriget Danmark, det gamle danske hertugdømme Slesvig og det gamle tyske hertugdømme Holsten. Den daværende danske regering gjorde et alvorligt forsøg på at leve op til »den europæiske nødvendighed«, men det var en politik i pagt med fortiden, ikke med fremtiden. Helstaten havde ikke længere nogen livskraft.

Den megen tale om »den europæiske nødvendighed« fik Grundtvig til demonstrativt at tale om »den danske nødvendighed«; derved udtrykte han den tanke, at et folks fællesskab er bygget på kærligheden til fædrelandet, og at det alene er denne fædrelandskærlighed, som giver den sande odelsret, d. v. s. nedarvet adkomst til landet. Hvis vi skal omskrive tankegangen til vort moderne, nøgterne sprog, kunne vi sige, at solidariteten mellem samfundsborgerne er den grundlæggende forudsætning for en stat. I den gamle helstat fandtes denne solidaritet ikke mere, men da man i årene op til 1864 søgte at få en forfatning, der kunne forene alle danske, og man ikke den fulde konsekvens af den opfattelse, at sindelaget bør være grundlaget for den nationale grænsedragning. Der var kun ganske få - og det gjaldt både blandt tyske og danske - der dengang forsvarede den mulighed, som vi nu anser for den naturlige, at en grænse må drages i overensstemmelse med borgernes ønske om, hvilket nationalt fællesskab de vil

tilhøre. I ganske korte træk skyldtes konflikten i 1864, at *den europæiske nødvendighed* og *den danske nødvendighed* ikke fandt en fællesnævner; det blev *den tyske nødvendighed*, og vel at mærke sådan som Bismarck så den, der ved et magtbud blev udslaggivende – for en tid i alt fald.

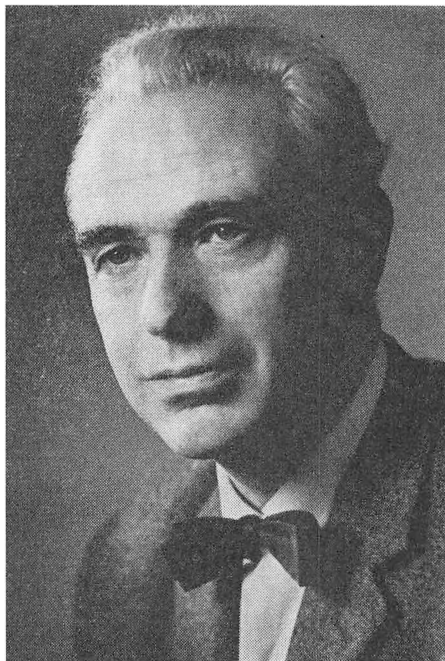
Da Bismarck overtog magten i Preussen i 1862, sagde han de ofte citerede ord: »Ikke ved taler og flertalsbeslutninger, men ved blod og jern løses tidens store spørgsmål«.

I Grundtvigs sang hed det derimod: »Frygt ej for, hvad verden kalder sin nødvendighed af stål«.

I grundsynet må vi give Grundtvig ret, men vi ser nu, at det var en fejl, at man i Danmark i årene før 1864 ikke tilstrækkeligt regnede med, hvad verden kaldte sin »nødvendighed af stål«; det er det, vi i dag ville kalde de reale magtfaktorer, soldater i overtal på modpartens side, bagladegeværer og langtrækkende kanoner. Der var i Danmark en overdreven tro til, at nationalbegejstringens umiddelbare kraft kunne udløse mirakler; en overspændt forventning til forsvarets styrke og et svigtende blik for dets svagheder. Håb om hjælp udefra havde en tid et vist grundlag; vi mindes med tak de mange hundrede frivillige, der kom fra de nordiske broderlande; men da det kom til stykket, stod Danmark alene. På den anden side er det ikke til at se, hvorledes man i 1864 kunne komme uden om en væbnet konflikt, sådan som brikkerne var stillet op.

Krigen i 1864 blev for det danske folk et møde med en hård virkelighed. Efterretningerne om tilbagoget fra Dannevirke var det første chok. Da brast troen på det frelsende mirakel. Der findes talrige vidnesbyrd om den fortvivlelse, der prægede de til døden udmattede mænd på marchen tilbage gennem Sønderjylland. De sled sig frem trykket af bevidstheden om, at nu lå landet åbent for fjenden. Der var ikke længere håb om bedrift, om sejrrig fremtrængen; på tilbagoget og i Dybbølstillingen mødte virkeligheden soldaterne med de hårdeste krav om sejhed, udholdenhed, tålmod. Disse krav levede soldaterne op til, så vi endnu 100 år derefter i beundring tænker derpå. Forsvaret af Dybbøl er indprentet i bevidstheden som udtryk for tapre mænds vilje til trods alt at forsvare sig over for en overmægtig fjende. I de sønderskudte jordhobe, som skanserne efterhånden blev forvandlet til, holdt de ud uge efter uge, indtil det endelige angreb blev sat ind den 18. april. Kanonerne tordnede i de første morgentimer; kl. 10 blev der pludseligt stille; så myldrede angrebskolonnerne frem og overvældede forsvaret af skanserne; det koldblodige forsvar af skanse 2 vil aldrig blive glemt. Det heftigste sammenstød kom, da ottende brigade satte sit modangreb ind op ad Dybbølbanke. Brigaden var nyligt kommet til Dybbølstillingen; den rettede et kraftigt stød op mod Dybbøl mølle, og omkring den sønderskudte mølle stod den heftigste kamp. Men så mærkedes preussernes anden angrebsbølge, og ottende brigade måtte vige med svære tab.

Dr. phil. Troels Fink, tidligere (indtil 1959) professor i Århus, nu generalkonsul i Flensborg.



Ved Dybbøl blev den 18. april den enkeltes mod sat på prøve; den tapperhed, som her blev vist, har sjældent haft sin lige.

Da morgens kanonade – den der forberedte angrebet – pludseligt hørte op kl. 10, virkede stilheden helt overvældende. I det lille stilhedens øjeblik, inden kamptummelen igen overdøvede alt, lød højt oppe i luften lærkernes slag. De soldater, der hørte lærkeslag i de korte stilhedens sekunder, glemte dem aldrig.

Den heftigt omkæmpede, sønderskudte Dybbølmølle og lærken over kamptummelen er blevet til symboler. Symboler bestemmes af det, vi lægger i dem; men disse symboler udmærker sig fremfor så mange ved deres holdbarhed. En mølle og en lærke, hvor jævnt og dog hvor stort, når vi ret betænker det. Dybbølmøllen og Dybbøllærken har deres symbolkraft både fra kampdagen den 18. april og fra tiden, der fulgte efter. Der blev hentydet til lærken i mange digte i den følgende tid. Når Christian Richardt f. eks. i en sang til lærken fra 1866 sagde:

»Kom lær mig noder til
det håbets strengespil,
som tvinger dig før gry at være vågen,
lær mig som du at se
igennem mulm og sne
den pinseglans, der bølger sig bag tågen.«

Så var det et håb og en fortrøstning møntet på folkelig genrejsning efter nederlaget. Det var den tone, der klang i de mange nye højskoler, der begyndte efter krigen. Den sang af Chr. Hostrup, der skal synges om lidt, hedder »Til lærken«. Den viser som andre lærkesange spændingen mellem håb og tvivl.

Men hvis man ret vil forstå dette ukuelige håb, da må man se det på baggrund af en undergangsangst, der havde grebet så mange sind. Tvivl om Danmark overhovedet havde en fremtid og angst for et folkeligt forlis kom på mange måder til udtryk. Det skinner igennem i et vers på en mindetavle i Lyngø kirke ved Sorø, sat for faldne soldater. Den første linie lyder:

»Græd ej for os, thi vi har været tro,«

og verset slutter:

»Men brister under folket håbets bro
og synker Dannebrog for ørnens klo
da græder for de levende de døde.«

Det er svært for en senere slægt at måle den dybe fortvivlelse, som greb så mange; så meget mere beundringsværdig er genrejsningsviljen, som fandt udtryk i det seje, slidsomme og udholdende arbejde. Ligesom hver enkelt mands tapperhed på Dybbøl havde talt med, således faldt i årene efter 1864 hver enkelt mands eller kvindes gerning som et lod i vægtskålen, hvor det gjaldt folkets fremtid. Der var økonomisk, åndeligt og folkeligt en rig udvikling i gang, men den fik drejet retningen og en ny klangfarve: ikke tro på det vidunderlige, men tilliden til, at hvert et hårdt tag hjalp, og at det havde betydning også for helheden.

Men de folkelige kræfter, der blev inspireret af nederlaget, kom først efterhånden til fuld udfoldelse; lidt efter lidt gav de synlige udslag af fremgangen større tillid til fremtiden. Man må ikke forestille sig, at alle straks indtog samme holdning. Der blev reageret meget forskelligt. Først et frygteligt opgør om skyld og ansvar, både politisk og militært. Dernæst blussede ønsket om revanche op; mange håbede på militær genoprejsning i fællesskab med en stormagt, d. v. s. Frankrig. Da var det skyttebevægelsen udfoldede sig og begejstrede de unge. Men håbet blev skuffet i 1870. Genrejsningsviljen gav sig et særligt udslag på de mange nye folkehøjskoler, hvor de begejstrede unge lærere talte, så drenge, der lyttede, gik ud som mænd. Men vil vi være ærlige, må vi erkende, at også reaktionære kræfter kom til udfoldelse. De så en betryggelse for samfundet i at opretholde de skel, der bestod mellem samfundsgrupperne, og mente, at kun overklassen kunne skabe respekt om det så hårdt medtagne Danmark.

Omkring 1880 blussede forsvarsbevægelsen stærkt op på grundlag af

minderne fra 1864, men der var også kredse i folket, der reagerede på nederlaget ved at opgive enhver tro på, at et forsvar havde nogen betydning. Det var en brydningstid som sjældent før; og der gik årtier, før det folkelige Danmark, der fik sin indvielse i 1864, for alvor brød igennem til fuld virkelighed i hverdagen; men da fik man blik for det paradoksale, at nederlaget var blevet til en inspiration.

Det folkelige Danmarks inspiration nåede over Kongeågrænsen til de danske i Sønderjylland; de ville aldrig opgive deres tro på, at den dag ville komme, da grænsen, der skilte mellem danske på begge sider, ville falde, og en ny ville blive sat efter folkeflertallets vilje. Da dagen var inde efter lange års trængsler og en blodig verdenskrig, samledes de danske igen på Dybbøl banke. Denne gang i taknemmelighed for den lykke, som genforeningen gav. Glæden i 1920 mildnede bitterheden fra 1864. Den politiske lære, som de danske havde uddraget af Dybbølnederlaget, var ønsket om enhed mellem folk og stat og tillid til, at grænsen sat i overensstemmelse med befolkningens flertal er den rette; den nye grænsedragning betød, at tysksindede mod deres vilje måtte leve i den danske stat; den betød også, at ikke alle danske kom inden for Danmarks grænser. Når vi i dag kommer sammen for at højtideligholde mindet om 1864 og ser dette skæbneår i sin store sammenhæng, da ved vi, at i denne stund besjæles alle danske af en fælles følelse. Den del af det danske folk, der bor uden for Danmarks grænser, har måttet erfare følgerne af 1864 i videre forstand end danske i Danmark. Mindehøjtideligheden i dag samler os alle.

Tiden imellem 1864 og 1920 er blevet en sammenhængende historisk periode for os; men siden, og særlig i årene 1933–45, er der sat dybe mærker af modsætninger. Den tids konflikter mellem dansk og tysk står ikke i umiddelbar sammenhæng med begivenhederne mellem 1864 og 1920; men i besættelsesårene fik sange og tankegange fra årene efter 1864 ny kraft; ord og toner fik ny mening. Det er svært at måle, hvad et erfaringsgods betyder, men troen på en lykkelig udgang efter ydmygelse og fornedrelse fandt næring af den bevidsthed, at tidligere slægtled havde bestået deres prøve. De, der i 1945 så afslutningen på Tysklands magtudfoldelse og magtmisbrug, måtte forsværge, at Danmark og Tyskland kun 10 år senere ville være forenede i den vestlige verdens forsvarsfællesskab.

Siden 1945 er der i Tyskland lagt et nyt grundlag, der hviler på de samme idealer, som vi hylder, om hvert enkelt menneskes ret og værdighed og frie udfoldelse; dette grundlag udbygges og fæstnes år efter år; gamle modsætninger overvindes og nye forbindelser knyttes. En sådan udvikling må have sin rimelige tid. Vi kan sige ja til nutid og fremtid uden at fortrænge eller glemme den historiske virkelighed, som er blevet en del af os selv.

I denne historiske virkelighed er Dybbølkampen indgået som et af de

stærkeste elementer. Som et alt for hårdhændet beskåret træ stod Danmark efter 1864; mange tvivlede på, om det endnu havde livskraft, men snart skød det friske og stærke skud, og det har nu på ny en stor og smuk krone.

Derfor kan vi i dag i ærbødighed for dem, der kæmpede og led på Dybbøl, og i taknemmelighed mod de slægter, der lagde kræfterne i for at skabe det Danmark, som nu er vort, se fremtiden i møde, om ikke i tryghed – for tryghed gives der aldrig – så dog med fortrøstning til, at Danmark vil kunne hævde sin plads og yde en indsats i nationernes kreds.

Møllen på Dybbøl vidner stadig om mod, sejhed og troskab, og lærken vil også for kommende slægter være den fortrøstningsfulde forårsbebuder.

Vi kan ikke vide, om de kommende generationer ret vil kunne fatte, hvorledes det land, de modtager, er vokset frem gennem lidelse og kampe; deres erfaringsverden vil være en anden; men vi står over for den opgave at finde en fællesnævner for »den danske nødvendighed« og »den europæiske nødvendighed«. Heldigvis under anderledes gunstige vilkår end tidligere. Vi har det håb, at kommende generationer vil vide at forene modig erkendelse af virkelighedens vilkår og muligheder med kærligheden til fædrelandet. Den umiddelbare selvfølgelige solidaritet er den første forudsætning for vort lands eksistens. Derom minder os begivenhederne for hundrede år siden.

Den lære kan vi trøstigt give videre til dem, der kommer efter os. Gid de selv må erfare den i lange, travle dage og i de store højtidsstunder.

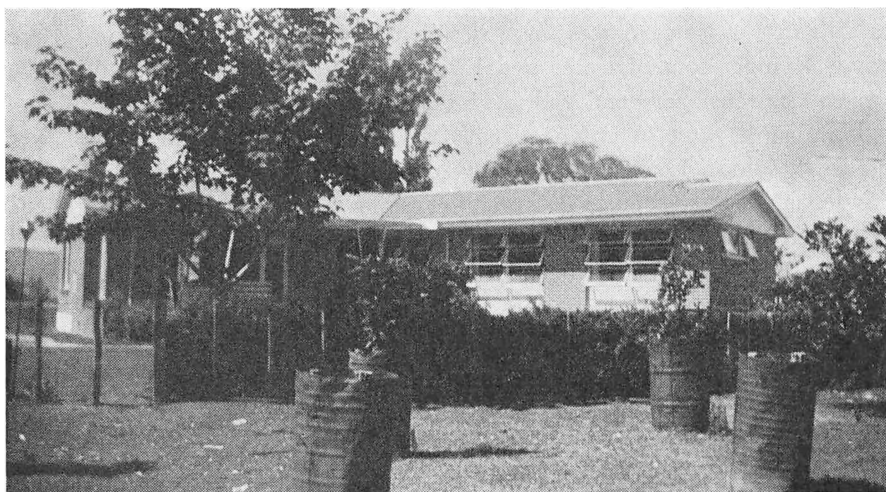
Besøg på „The bishops farm”

og hos de første Åbenråfamilier, der udvandrede
til Ny Zealands efter 1864

Af Anne-Helene Michelsen

Når man i denne tid læser om alle de forskellige beretninger fra ulykkesvinteren 1864, – læser om tilbagetog – kulde – sårede – døde og i radioen lytter til Herman Bangs »Tine«, som så levende skildrer den tunge tid med det knusende nederlag ved Dybbøl den 18. april, – så gør det nu godt at læse i en ny zealandsk bog ved navn: »The Pioneering Days« disse linier:

»Det kunne næppe tænkes, at Bismarcks beslutning om at løse det slesvigholstenske problem en gang for alle kunne få betydning for udviklingen af en engelsk koloni på den anden side af kloden. Men jernkanslerens



Monrad's farm, som den ser ud i dag.

første succes med våben startede en kæde af begivenheder, som resulterede i, at New Zealand høstede fordel af Danmarks ulykke.«

Biskop D. G. Monrad, Danmarks statsminister fra december 1863 – juli 1864 tog sig tabet af Slesvigkrigen og dens følger uhyre nær og følte, at hele folkets vrede var rettet mod ham; han mente, at denne følelse af vrede og sorg bedst kunne fortage sig, når han rejste af lande. Hvorfor han netop valgte New Zealand, vides ikke.

Da min søster og jeg vinteren 1963 besøgte gammel slægt i Karere på nordøen i Ny Zealand og blev kørt rundt til farmene hos de forskellige familiegrene med navne som Voss – Callesen – Nielsen – Burmeister, hørte vi af og til udtrykket: »THE BISHOPS FARM«.

På spørgsmålet, hvem den biskop var, lød svaret: »Bishop Monrad, the Danish primeminister in the Slesvigwar 1864«.

Nu blev vi meget interesseret i at se den farm, og da det viste sig, at en af de unge af Voss-slægten netop boede der, var det let at få et besøg arrangeret. En dejlig varm martsdag (det er jo sommer i Ny Zealand på den tid) drog vi over til Graham Voss (sønnesøn af den Max Voss, som udvandrede fra Åbenrå 1874).

»THE BISHOPS FARM« ligger i en lysning ved Manawatufloeden, en høj bjergkæde danner baggrund, og foran breder sig det lave, frodige land Karere, nu opdyrket og for størstedelen beboet af efterkommere af Åbenrå-slægter. På biskop Monrads tid 1865–1869 var det et stykke uberørt urskov, hvor enkelte Maoristammer endnu gjorde livet usikkert for nybyggere.

Da biskop Monrad udvandrede, fulgte fru Monrad samt deres to sønner,

to døtre og en svigerdatter med; desuden flere unge danske, hvoraf flere havde kæmpet som officerer ved Dybbøl. Blandt hans husstand i Karere var en ung rebslagersvend ved navn Hans Callesen fra Åbenrå.

Han var flygtet over Kongeåen efter 1864, fordi han ikke ville være preussisk soldat. Hans unge kone og datter skulle så følge efter, når han havde fundet et sted, hvor de kunne leve. Marie, hans kone, som stammede fra Barsmark, måtte vente i uger og måneder, ja næsten et helt år, førend hun hørte fra sin mand, – og da kom der brev fra Ny Zealand, hvori han fortalte, at han arbejdede på biskop Monrads farm.

Nu skulle hun og deres lille pige rejse ud til ham. Marie Callesen har slet ikke været klar over, hvor langt borte hendes nye hjem lå; men hun pakkede sine kufferter og sejlede derud. Efter måneders sejlads nåede hun sit mål, og nu begyndte hendes nybyggerliv derude i urskoven.

Om dagen arbejdede Hans og Marie Callesen på biskoppens farm, og om aftenen drog de hjem til deres egen, primitive hytte, som lå midt inde i det stykke land, Hans Callesen havde købt af regeringen i Wellington. Regeringen var på det tidspunkt ved at få Karere koloniseret og ville gerne have skandinaver til at købe jord der, da de var egnet til det hårde job.

Da D. G. Monrad med familie rejste tilbage til Danmark i 1869, bad han Hans Callesen, om han ville fortsætte med at hjælpe hans to sønner, Viggo og Johannes, med at passe farmen. Med tiden fik Hans Callesen sin egen farm opdyrket og udvidet, og i dag er hans sønnesøn, Cyril Callesen en af de store fårefarmere i Karere. – Viggo og Johannes Monrad solgte senere farmen og flyttede med familie ind til den nærliggende by Palmerston North, hvor efterkommere af slægten stadig lever. Biskoppens farm blev siden delt, og den ene part ejes som nævnt af Graham Voss, den anden af en englænder.

Marie Callesen vidste slet ikke, hvor langt borte Ny Zealand lå, da hun drog hjemmefra, og efter et par år blev hjemlængselen mere og mere nagende.

Moderen hjemme i Barsmark kunne forstå det på brevene, og hun vidste da ikke bedre råd end at bede den yngste søster Maren, om hun ikke kunne overtale sin mand, skibstømrer Max Voss, til at udvandre til Ny Zealand i stedet for til Amerika, som han pønsede på, da han ikke kunne tænke sig at blive i Aabenraa længere under preussisk styre. Max Voss indvilligede i at ændre sine rejseplaner, navnlig da han flere gange forgæves havde været nede ved havnen for at tale med den kaptajn, der havde lovet at tage ham med på sit skib til Amerika; for hver gang han kom ned på skibet, var kaptajnen fuld.

Så besluttede Max Voss, der var 24 år gammel, og Maren, der var 21 år, at de ville udvandre til Ny Zealand.

I januar 1874 fik de skibslejlighed fra London, og efter en hård sejlads

nåede de i april Foxton på nordøen, derfra måtte de med hest og vogn til Palmerston North og det sidste stykke med kano op ad Manawatufloden, inden de en sen aprildag nåede frem til Hans og Marie Callesens hjem i Karere.

Nu fik Max Voss også købt et stykke jord i urskoven, som han begyndte at rydde, og her kom hans skibstømrekræfter ham rigtig til gode. Om dagen hjalp Maren til ovre på »biskoppens farm«, thi det var for farligt at være alene hjemme i den primitive hytte. I løbet af få år fik Max Voss foden *godt* under eget bord; han var en dygtig mand, og Maren var en ganske fortrinlig nybyggerkone med et lyst sind og et gåpåmod.

Hun sang meget og lærte sine børn (efterhånden voksede 9 børn op i hjemmet) mange danske sange. De to søstre Maren og Marie boede nu som naboer, og det hjalp Marie Callesen meget. Hver søndag eftermiddag besøgte familierne hinanden skiftevis; i begyndelsen var det på hesteryg, i de sidste åringer i bil.

Efterhånden voksede den lille koloni; thi efter få år sendte Max Voss bud efter 3 brødre og 2 søstre hjemme fra Åbenrå. De var alle gifte, og foruden navne som Callesen og Voss føjedes der nu navne som Burmeister og Olsen til kolonien. I begyndelsen var sproget dansk, og det blev holdt ved lige længe, takket være den danske gudstjeneste, som hver søndag blev holdt rundt i hjemmene af pastor Hagen Christensen. Sådan var menighedslivet fortsat, efter at biskop Monrad var rejst hjem. Thi mens han boede i Karere, havde han været utrættelig med at opbygge et kristent menighedsliv, og hans hjem blev ganske naturligt et åndeligt kulturcentrum, der fik betydning ned gennem generationer. Nu i dag, 100 år efter, tales der ikke mere dansk i Karere, og kolonien er tilsluttet den engelske kirke; men både anden og tredie generation forstår enkelte danske ord; de ved, de stammer fra Åbenrå, de kender og holder af Danmark, og navnet »THE BISHOPS FARM« lever videre.

ET POLITISK ØLKRUS

Af Knud Jensen

I 1960 erhvervede jeg til min samling det på fig. 1 afbildede ølkrus. Det er et lågkrus af glas, forsynet med tinlåg, hvori er indfattet en porcelæns-skive med portrættet af en uniformeret mand og inskriptionen *Friedrich VIII. Herzog zu Schleswig-Holstein*. Selve kruset er udsmykket med indslebne runde facetter. På indersiden af tinlåget findes stemplet »P. Wit-

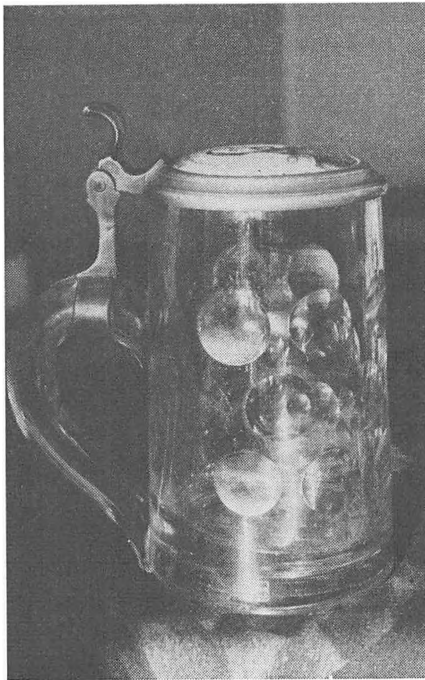


Fig. 1: Kruset set fra siden.



Fig. 2: Portrættet på krusets låg.
(Fot. Knud Jensen)

torf«. Kruset har en højde af 14,6 cm, målt udvendig fra bunden til lågets overkant. Porcelænsskiven har en diameter af 6,8 cm.

Arbejdsmand Herman Christoph Petersen, Frøslev, hos hvem jeg erhvervede kruset, har oplyst, at hans fader, Christoph Petersen, født 3/5 1892 i Sønderup, Adelby sogn, ganske sikkert har haft det med sig fra Flensborg, hvor han boede, inden han tog fast bopæl i Frøslev. I øvrigt kunne Petersen ikke oplyse noget om, hvorledes og hvornår kruset er kommet i faderens besiddelse.

Hvad særligt er der da ved dette krus? Hvor, hvornår, af hvem og til hvilken lejlighed kan det være fremstillet? Det vil jeg prøve at gøre rede for i det følgende.

Det er et rigtig pænt stykke, selv om det næppe kan siges at være nogen kunstgenstand. Selve glaskruset er sikkert fremstillet industrielt i et eller andet glasværk i Tyskland. Mesterstempet i låget viser, at tinarbejdet er udført i Hamborg af kandestøber Peter Wittorf (Witdorp). Han stod i lære hos Johann Friedrich Dahm i Hamborg fra 1833 til 1837, blev mester i 1843 og døde i 1878¹⁾. Følgelig skal det straks fastslås, at låget er støbt i tiden 1843–78.

1) E. Hintze: »Norddeutsche Zinngieser«, Leipzig 1923, side 172, nr. 966.

Portrættet på porcelænspladen er udført i farver – uniformsjakken er gråblå og kraven rød. Billedet er tilsyneladende håndmalet; det mener jeg at kunne skønne af overfladens struktur. Men det er nok heller ikke den store kunst – nærmest vel noget i retning af det, man ser på de bedste pibehovedbilleder. (Se fig. 2).

Alligevel er det portrættet, der gør kruset interessant. Det forestiller nemlig *hertug Frederik af Augustenborg*, en søn af hertug Christian August og en nevø til Prinsen af Nør – de to, der i 1848 blev stemplet som forrædere mod den danske konge!

Hertugens fulde navn var Friedrich Christian August, og hans titel var: hertug af Slesvig-Holsten-Sønderborg-Augustenborg. Da de færreste vistnok kender ret meget til denne mand og hans skæbne, og da det har betydning ved bestemmelsen af krusets oprindelse, vil jeg her bringe en kort beskrivelse af hans levnedsløb.

Han er født d. 6/7 1829 på Augustenborg som søn af ovennævnte hertug Christian August og hertuginde Luise Sofie. Augustenborgerne var i nær familie med det danske kongehus, idet Frederiks faster, Karoline Amalie (1796–1881) var kong Christian d. 8.s dronning.

Frederik undervistes af huslærer og fik kendskab til både dansk og tysk. Den 17 /6 1846 blev han konfirmeret i slotskirken på Augustenborg, og umiddelbart derefter blev han fremstillet for det danske hof i København. Han udnævntes ved den lejlighed til oberstløjtnant i den danske hær.

Imidlertid udsendte Christian d. 8. d. 8/7 1846 sit »åbne brev« angående arveretten til den danske krone, og da afgørelsen heri gik Augustenborgerne imod, betød det et endeligt brud med det danske kongehus.

Den 24/3 1848 optrådte Frederiks farbroder, prinsen af Nør, som hovedpersonen ved militærkuppet i Rendsborg, der førte til Treårskrigen, og d. 26/3 blev Frederik udnævnt til løjtnant i den slesvigholstenske hær. Han deltog i kampe ved Nybøl d. 5/6 1848, ved Fredericia d. 6/7 1849 og ved Isted d. 25/7 1850.

Efter at krigen var endt, fik han sin afsked som dansk oberstløjtnant. Det skete i januar 1851.

Da krigen var endt i Augustenborgernes disfavør, måtte disse forlade hertugdømmerne, og efter at Frederiks far, hertug Christian August, i 1852 havde fået udbetalt en affindelsesum af den danske stat for de besiddelser i Sønderjylland, som staten havde beslaglagt, købte han godset Primkenau i Schlesien, hvor den hertugelige familie derefter tog ophold. Tilbage til Sønderjylland kunne hverken Frederik, hans far eller prinsen af Nør komme, idet de ifølge sagens natur blev betragtet som forrædere.

Den 11/9 1856 blev Frederik gift med prinsesse Adelheid Victoria Amalie Louise Marie Constance Hohenlohe-Langenburg.

Under sine studier i Bonn i 1851–52 havde Frederik sluttet venskab

med den prøjsiske kronprins, og i 1854 trådte han i den prøjsiske hærs tjeneste som premierløjtnant. Disse bestræbelser må betragtes i forbindelse med hans planer om revanche med hensyn til generhvervelse af Augustenborgernes besiddelser i Sønderjylland. I årene derefter arbejdede han videre med disse planer, støttet af sin fader, og pludselig skete da det, som de ventede på.

Den 15/11 1863 døde nemlig kong Frederik d. 7. af Danmark, og den 16/11 overdrog hertug Christian August sin arveret til sønnen, Frederik, der dagen efter fra sit eksil i Gotha proklamerede sig som »*Herzog Friedrich der Achte zu Schleswig-Holstein*«.

Den 18/11 1863 underskrev den nye konge, Christian d. 9., fællesforfatningen for Kongeriget og Sønderjylland, og med denne handling som påskud fandt prøjsernes og østrigernes angreb på Danmark sted d. 1. februar 1864.

Slesvigholstenerne regnede nu med, at deres »frihedstimer« var kommet, og at Frederik af de to stormagter ville blive indsat som regent i hertugdømmerne. Den 27. december 1863 blev han hyldet af en forsamling på 20.000 mennesker i Elmshorn, og ved nytårstid rejste han til Kiel, hvor han holdt »hof«.

Men Bismarck havde ganske andre planer med hertugdømmerne, og Frederik kom aldrig til at bestige sin trone. En medvirkende årsag til, at han blev skubbet til side, var den omstændighed, at såvel Bismarck som kong Wilhelm af Prøjsen – der begge var meget konservative – nærede en betydelig uvilje mod ham, fordi han havde allieret sig med de liberale i hertugdømmerne (Samwer og Francke). Men i øvrigt var hovedmotivet Bismarcks ønske om at indlemme både Slesvig og Holsten i Prøjsen.

Til trods for en stor del af befolkningens ønsker (dog navnlig i Holsten)²⁾ og støtte både fra Østrig og de tyske mellemstater kunne Frederik ikke hamle op med Bismarck. Ikke længe efter, at Prøjserne havde besat Slesvig, forbød de slesvigholstensk agitation i denne landsdel, og efter at Bismarck havde spillet den oldenburgske kandidatur ud mod den augustenburgske og fremkaldt kronjuristernes kendelse, der gik Frederik imod, forlangte han i 1865 sin afsked fra den prøjsiske hær. Forholdet mellem Frederik og prøjserne blev imidlertid yderligere forværret, ja, det kom endog så vidt, at prøjserne truede ham med anholdelse, hvis han viste sig på slesvigsk jord. Denne advarsel fik Frederik, efter at han under et besøg

2) J. H. Gebauer: »Herzog Friedrich VIII, von Schleswig-Holstein«, Stuttgart og Berlin 1912, side 140: »Die grosse Mehrheit der Bevölkerung (hertugdømmernes) stand ganz gewiss zum Herzog, und in Holstein besonders schwur beinahe jedermann zu seiner Fahne. Nicht so einfach aber lagen die Dinge im Herzogtum Schleswig. Hier wollten zunächst die nordschleswigschen Dänen, die seit zwei Jahrzehnten in dem herzoglichen Hause die Vorkämpfer gegen ihre Nationalität zu sehen sich gewöhnt hatten und jetzt durch Preussen an Dänemark zurückzukommen hofften, von einem Augustenburger Regiment nicht wissen«.



Fig. 3.

hos prins Karl på Karlsborg ved Arnæs d. 14/10 1865 var bleven hyldet af befolkningen. Kort tid efter udstedte prøjserne forbud mod, at man kaldte Frederik for Friedrich der Achte eller hertug af Slesvig-Holsten.

Frederik måtte så blive i Holsten, hvor østrigerne rådede, men så kom i 1866 krigen mellem Prøjsen og Østrig. Den 11/6 1866 forlod den østrigske statholder, Gablenz, Holsten og drog med sin brigade over Elben. Gennem hannoveransk, hessisk og bayersk område nåede han frem til Bøhmen. Sammen med ham forlod Frederik hertugdømmerne, som han aldrig skulle se igen. Han tog derefter en tid ophold i Bayern.

I 1867 protesterede han forgæves mod prøjsernes annektion af hertugdømmerne, som disse havde frit spil overfor efter østrigernes nederlag.

I 1870 deltog han i den fransk-tyske krig, men ikke som prøjsisk officer. Han var generalmajor i den bayerske armé!

Frederik måtte således se sine store drømme blive til intet! Han var ikke politiker af natur. Men det blev hans skæbne at arve »boet« efter faderen og gøre dennes sag til sin. Han måtte erkende, at hans slægts bitre kamp mod Danmark havde været forgæves, at alle hans tilnærmelser til Prøjsen kun havde haft til resultat, at man dér havde vraget ham, da man ikke mere havde brug for ham. Han måtte nu indse, enten han ville eller ej, at selv om Augustenborgernes kamp mod Danmark nok havde påført Danmark et smerteligt nederlag, så blev denne kamp samtidig årsagen til Augustenborgernes egen undergang!

Det var en bitter erkendelse, og den var sikkert en medvirkende grund til hans tidlige bortgang. Halvtreds år gammel døde han den 14/1 1880 i Wiesbaden. Han blev begravet i Primkenau i Schlesien.

En slags oprejsning fik det augustenborgske hus i 1881, da Frederiks

datter Victoria blev gift med den senere tyske kejser, Wilhelm d. 2., men dette bryllup nåede Frederik ikke selv at opleve.

— — —

Således er historien om manden på krusets låg, men hvad med selve kruset? Kan der oplyses mere om det?

Jeg har søgt sidestykke til det på museerne i Tønder, Sønderborg og Flensborg, men ingen af stederne ejer man nogen pendant til mit stykke.

Da jeg ikke fandt det sandsynligt, at hertug Frederik selv har siddet model til portrættet på krusets låg, prøvede jeg at finde frem til et billede, der kunne tænkes at have tjent som forlæg for portrættet. Jeg er da kommet til det resultat, at det på fig. 3 gengivne litografi uden tvivl er forlægget! Det er fremstillet i Berlin hos »F. Sala & Co., Unter d. Linden 51«. Både Det Kongelige Bibliotek i København og Det nationalhistoriske Museum på Frederiksborg slot besidder eksemplarer af litografiet.

I alle enkeltheder er de to billeder ens. Blot synes det, som om miniaturemaleren ikke har formået at give ansigtet på sit billede det samme udtryk, som det på forlægget. Det er mere vejt – blikket er ikke så beslutsomt og skarpt som på litografiet. Men måske er det netop det malede billede, der bedst giver udtryk for hertug Frederiks karakter!

Litografiet bærer ingen påskrift om udgivelsesår, og trods ihærdig efterforskning har jeg endnu ikke kunnet fastslå det nøjagtige tidspunkt for dets fremstilling.

Konservator Kannik, Tøjhuset, København har oplyst, at den uniform, hertugen bærer på de to billeder, er en prøjsisk stabsofficersuniform, hvilket i øvrigt tyder på, at litografiet ikke er fremstillet senere end 1864. Hertug Frederik tog som bekendt sin afsked fra den prøjsiske hær i 1865. Det er ikke muligt at bestemme uniformens rang nøjere, da gradstegnene er ret utydelige.

Litografiet er forsynet med følgende tekst: »Friedrich VIII. Herzog zu Schleswig-Holstein« og »Das Recht der angestammten Fürsten und das Recht des Landes sind eins«. Jeg antager, at det er hertug Frederiks valg-sprog, men jeg har ikke kunnet få denne formodning bekræftet. Landsbiblioteket i Kiel mener, at ordene lyder, som om de var forfattet af Karl Samwer i slutningen af 1863!

Porcelænspladen er ikke forsynet med fabrikationsmærke, og det er ikke lykkedes mig at fremskaffe blot tilnærmelsesvis sikre oplysninger om, hvilken porcelænsmaler, der kan have udført portrættet af hertug Frederik på krusets låg.

Det nøjagtige tidspunkt for krusets og portrættets fremstilling er således ikke fastslået, men når man sammenholder resultatet af mine undersøgelser med tidspunktet for de ovennævnte politiske begivenheder, kan man vel imidlertid gå ud fra, at det er fremstillet i 1864!

Til tonerne af »Schleswig-Holstein meerumschlungen« og med dette krus i hånden har en eller anden god slesvigholstener sikkert i disse dage for hundrede år siden udbragt mangan en skål for hertug »Friedrich der Achte«!

— — —

Dr. Ellen Redlefsen, museet i Flensborg, har godhedsfuldt givet mig oplysningerne om mesterstemplet på krusets låg.

Museumsinspektør Povl Eller, Det nationalhistoriske Museum på Frederiksborg slot har ligeledes ydet mig værdifuld hjælp vedrørende mine undersøgelser, og bibliotekar Povl Meisner, Det kgl. Bibliotek, har været så venlig at fremskaffe fotokopi af forlægget samt givet mig oplysninger om emnet. Ligeledes har konservator Kannik, Tøjhusmuseet, som nævnt hjulpet mig på et vigtigt område. Endelig vil jeg nævne, at de oplysninger, jeg har modtaget fra Landsbiblioteket i Kiel, har været mig til god nytte.

Jeg bringer herved min hjerteligste tak for den ydede hjælp.

Litteraturreferencer:

»Dansk Biografisk Leksikon« 1933-44.

»Sønderjyllands Historie«, bind IV, side 497, 507, 510. Bind V, side 4, 9ff, 16f, 315 og 331.

Satirisk billede i bind V, side 11. Portræt i bind IV, side 501.

»Det Danske Folks Historie« 1926-27, bind VII. Litografi på side 149.

Johanne Christensen: »Konge og Hertug«, Haderslev 1944.

J. H. Gebauer: »Herzog Friedrich VIII. von Schleswig-Holstein«, Stuttgart og Berlin 1912. (Hovedværket). Portrætter: titelbilledet og ved side 169.

Holger Rasmussen: »En politisk Natpotte«, i »Danske Museer« II, 1951, side 53ff.

LAD OS ILE

Af Tage Holm

I sit store værk Dansk Salme Historie bd. III side 224 ff. er pastor Anders Malling nået frem til Gustav Knaks lille salme med overskriften »Heimweh nach Jerusalem« fra 1846.

Malling siger om salmen: »Sangen er opstået i tyske missionskredse og synes at være oversat i sønderjydske missionskredse«, og det er både rigtigt set og gengivet. Han følger den oversatte salmes historie og nævner, at Indre Missions Sangbog 377 har noteret, at den er oversat af A. Leth*). Denne oplysning følger sangen til den nye Hjemlandstoner 587. Salmehistorikeren Thuner tilføjer årstallet 1875. Men Malling spørger: Mon det er rigtigt? Sangen findes ikke i Leths »To Hundrede Salmer«, Aabenraa 1852, men han tilføjer, at hvis Leth havde oversat den, havde den vel været at finde i senere sangbøger med grundtvigsk præg.

*) Andr. Peter Martin Leth, 1822-1905. Diak. i Åbenrå 1850. Dansk Consp. crt. 1852-63. Sp. Middelfart 1870-94.

Den blev optaget i Evangelisk-Luthersk salmebog for de dansktalende menigheder i Slesvig, hvor der ikke er anført oversætternavn, men kun årstallet 1876. Mallings anfører rigtigt, at dette årstal må henvises til »Missionsharpe«. En Psalmebog til Brug ved Missionsfester og kirkelige Møder. Udgivet af Nordslesvigs evangelisk-lutherske Missionsforening. Sønderborg 1876«. Og han angiver gode grunde for at antage, at den så må være oversat af Dybbølpræsten Emil Claussen. Mallings slutter: »Hvis der ikke kan føres bevis for, at A. Leth er sangens oversætter, vil det være rimeligt at tro, at Emil Claussen er det, da sangen er mærket på samme måde som andre, hvortil han har indrømmet at være oversætter ...«

Det ovenfor omtalte bevis lader sig vel vanskeligt bringe, men jeg har i hvert fald fundet sangen oversat og trykt allerede i 1867 i tidsskriftet »Elias« for 1. september 1867 og her også med udtrykkelig angivelse af pastor Leth som sangens oversætter.

Da det således må formodes at være første sted, hvor sangen findes udgivet på dansk, skal jeg anføre den efter »Elias«, 1. sept. 1867 side 15:

EN PSALME

(Oversat af Pastor Leth).

»Lad os ile«

Hen til Gud at finde Hvile.
Sjælen alt er fuld af Længsel,
Bytter gjerne bort sit Fængsel,
Mod den lyse Himmelsal.

»Jeg gad høre«

Hvordan Engle Harpen røre;
Laante gjerne Duens Vinge,
Vilde mig fra Sletten svinge,
Helst idag til Sions Bjerg.

»O Du søde«

Paradisets Morgenrøde,
Naar skal alle Taager svinde?
Naar skal Solen klar oprinde,
Straale i sin Morgenglans.

»Hvilken glæde«

Ind i Salems By at træde,
Gjennem Portens Perlerader,
Ad de guldbrolagte Gader
Frem til Lammets Kongestol.

»Der jeg skuer«

Paradisets modne Druer,
Kryster dem i Livets Bæger,
Sjæl og Legem vederkvæger
I det nye Paradiis.

I forhold til Mallings tekst er denne anderledes i 1,5 mod-med, 2,5 Morgenlands-Middagslands, 3,3 Vinger-vinge, 3,5 Sions-Zions, 4,4 Guld brolagte-guldbrolagte.

Fra Grøngård

Af W. Leick

Hertug Hans d. Ældres jagtslot Grøngård blev bygget 1570; det benyttes kun i 10 år, dvs. til 1580, da hertugen døde. Slottet blev da overtaget af broderen, hertug Adolf af Holsten-Gottorp. Grøngård blev siden den tid i de gottorpske hertugers eje og tilhørte sidst hertug Frederik III. I hans tid blev slottet solgt – det havde stået tomt i mange årtier og var faktisk kun en ruin. Derom vidner også nedenanførte kontrakt, som findes i Schleswig-Holsteinisches Landesarchiv: »Grøngård 1597–1711« (Abt. A XX nr. 2597, pag. 75).

Kontrakten lyder i oversættelse således:

»Den durchlaughtigste højbårne fyrste og herre, Frederik, arving til Norge, hertug til Slesvig-Holsten, Stormarn og Ditmarsken, greve af Oldenborg og Delmenhorst og vor nådigste fyrste:

Amtsskriveren i Tønder, Jürgen Jürgensen, underdanigst indgivne skrivelser, imødekomes i nåde derhen, at Deres ønske kan ske, ifølge hvilken derfor amtsskriveren i kraft af denne beslutning, det helt forfaldne og ødelagte hus Grøngård kan nedbrydes, og amtsskriveren får halvdelen af de derved fremkomne materialer, det være sig træ, sten eller andre, både det der findes over jorden eller i fundamentet; tømmer, brædder, jern og hvad der ellers findes – i stedet for nedbrydningsomkostninger får han sin betaling derved. Dog således, at hvis halvdelen af materialerne ikke er nok, så vil den Fyrstelige Højhed ikke beregne noget ekstra, hvis han, amtsskriveren, har en vis fordel ved det, men hans Fyrstelige Højhed under ham det i nåde og som en særlig begunstigelse, i kraft af denne skrivelse. Den resterende halvdel af materialerne skal sælges og frit og uden fradrag tilfalde fyrsten.

Hans Fyrstelige Højhed bevilger også nådigst, at halvdelen alene skal tilfalde amtsskriveren, og at han desuden efter ønske må tage, hvad han kan bruge, hvortil amtmand Blume skal yde sin støtte og tilladelse.

Under fyrstelige segl givet på Gottorp d. 17. marts 1648.

Frederik

N. B.

Amtsskriver Jürgen Jürgensen anvendte de således erhvervede byggematerialer samme år, da han lod opføre det hus på slotsgrunden (Møllevej 1), hvor nu amtsstuen har til huse. Relieffet på husets gavl viser både årstal og våben.

Resten af det engang så skønne jagtslot købtes senere af ejeren af Hajstrupgård.

BOGANMELDELSER

SØNDERJYLLAND. HISTORISK BILLED-BOG. Tiden indtil 1864. Ved Jørgen Paulsen og Poul Kürstein. Udgivet af Historisk Samfund for Sønderjylland. 260 sider.

Dagspressen har allerede bragt udførlige omtaler af dette billedværk, hvorfor det ville være overflødigt her at bringe en dyberegående anmeldelse. Når det allerede kan betragtes som givet, at 1. oplags 15000 eksemplarer er solgt, og at næste oplag kan foreligge om få måneder, er det i sig selv anbefaling nok.

Dog må det være på sin plads i vort tidsskrift at udtrykke en hjertelig tak til de to redaktører. Museumsdirektør Jørgen Paulsens mangeårige arbejde med historiske billeder, hans enestående kendskab til materialet og hans gode smag forbundet med kritisk sans for den rette udvælgelse har gjort ham

selvskreven til at løse opgaven som billedredaktør. Tekstforfatteren, bibliotekar Poul Kürstein, har med sit grundige kendskab til Sønderjyllands historie, sin intuitive fornemmelse over for såvel de store linjer som over for de-taillerne og sin evne til at skrive levende og udtryksfuldt skabt den harmoni mellem billede og tekst, som giver læseren det mere end tilfredsstillende helhedsindtryk.

Billedværket om Sønderjylland har de bedste betingelser for at blive folkelig læsning, ligesom det er ypperligt egnet som supplerende læsning inden for næsten alle skoleformer.

Der er al god grund til at ønske Historisk Samfund for Sønderjylland og de to redaktører til lykke med det smukke billedværk.

C.St.

ET TILBAGEBLIK

Af Inger Enemark

(fortsat)

Et lille fangehul med jerngitter for vinduet, en træbriks, en blikskål. Synet rystede mig. Soldaten var medmenneskelig, han vendte ryggen til, og vi snakkede dansk.

Min bror sagde: »Svendsen – redaktør af Dannevirke – sidder i cellen ved siden af. Efter bankesignal på muren kan vi stående under vinduet høre hinandens stemmer. Vi skal føres syd på, men vi er ikke modløse!«

Sammen med en flok fiskere fra Aarøsund blev de ført til en lille ø – Dänholm – mellem Stralsund og Rügen. Her blev de anbragt i et gammelt fængsel, hvor væggelusene forhindrede en ordentlig søvn. Men de led ingen overlast og kom efter en måneds forløb for krigsret i Altona. Der fandtes selvfølgelig ingen beviser imod dem, og de blev løsladt. Min bror kom hjem med et »Ausweiss«, som han skulle medføre på marken og hvor som helst. Da han havde en slags lægeattest, blev han først indkaldt et år senere og lå så i skyttegravene på vestfronten og i Rusland.

Da krigen sluttede, havde han fået den frygtelige »Grippe« – influenzaen, der bredte sig viden om, også til Danmark. Han nåede hjem med lazarettog lige før jul 1918.

Min næstældste bror, Jens Enemark, havde efter studier ved universiteterne i Strassburg, München og Kiel taget 1. del af lægeeksamen, men faldt i Polen den 29. juli 1915.

Det var fire onde, lange år, der blev hårdere for hver gang Feld-post-kortet bragte budskabet ind i danske hjem – »Auf dem Felde der Ehre gefallen!«

Så langt tilbage, jeg kan huske, havde jeg ofte hørt tale om paragraf 5 i Pragfreden, der skulle give Nordslesvigs befolkning ret til at stemme sig hjem til moderlandet. Selv om alle vidste, den var slettet af tyskerne, så kunne man ikke slippe troen på, at et edsbrud var ugyldigt, den måtte engang opfyldes.

Men jeg oplevede frygt i alle sind, næsten lammelse over den hurtige gendarmmarch gennem Belgien og tyskernes sejrige fremrykning i Frankrig. Dog så standsedes de ved Verdun, Frankrigs Thermopylæ.

Skyttegravskampen begyndte. De breve, der er bevaret fra danske soldater i tysk uniform, er gribende læsning om unge mænds længsel efter en elsket hjemstavn, som de måske ikke skulle se igen.

Da tyskerne begyndte at frygte for engelsk landgang i Danmark, fik vi indkvartering i Nordslesvig. Nu skulle der bygges en stærk forsvarslinie fra Østersø til Vesterhav. På min fødegård kom der 25 menige og en officer. Naturligvis kunne vi snakke med dem, de var jo vore brødres krigskammerater. De fleste var rhinlandske vinbønder.

Det hændte desværre, at danske piger var lidt for kammeratlige over for de tyske soldater, og det var utåleligt at iagttage. Jeg ville gerne væk fra landsdelen en tid. Men hvorhen? Til Danmark kunne man i min familie ikke få pas, for da min yngste bror, Hans Enemark, nærmede sig de 17 år og skulle indkaldes, sneg han sig over grænsen. Jeg skaffede mig da plads på en gård i Rhinlandet nær den lille stad Kempen – tæt ved den hollandske grænse. – Tinglev og Fredericia banegårde var de største, jeg hidtil havde set, så Hamborg hovedbanegård overvældede mig ganske. Da jeg efter et døgn rejse rullede ind i Ruhrdistriktet en februar dag i krigsvinteren 1918 og så de store glødende højovne kaste lys over det tætbebyggede landskab, da krøb jeg sammen i mit kolde kupéhjørne med angstfuld undren.

Hr. Dohmes ejede en stor gård og var »unabkömmlich«, da han jo skulle producere levnedsmidler til det sultende Tyskland – især smør og ost af sine 50 malkekøer.

I hjemmet var der 7 børn, det yngste 13 måneder, en hollandsk karl

og en krigsfange. Nu oplevede jeg et katolsk hjem med alle dets skikke og religiøse forpligtelser.

De første dage forsøgte jeg at være andægtig, når husmoderen ved middagsbordet bad sin rosenkrans og nævnte indtil 50 egenskaber ved Jomfru Marie, hvortil alle hver gang svarede »bitte für uns« med drøvend stemme og ugidelig holdning. Børnene var uhyre forbavsede over, at jeg ikke gik til »Beichte« og derfor måtte ende i skærsilden. Gik jeg i kirke i Kempen, måtte jeg jo høre den katolske præst nedbede sejr over de tyske våben, mens bønnen i mit indre lød modsat.

Interessant var det at opleve askeonsdag og påsken, hvor de fantastiske katolske optog i Tysklands sidste krigsvinter forekom mig komedieagtige. Hr. Dohmes tog mig med til Køl'n, hvor den gamle Dom med de strålende, farverige vinduer virkede aldeles betagende på mig. Mærkeligt, at vi også just den dag oplevede kunstig tåge over Køl'n til beskyttelse mod fjendtlige flyvere.

Til Dohmes-gården kom der ofte store skarer sultende arbejdere fra krigsindustrien i Ruhr for at tigge om én kartoffel. De fik den ikke! Hvad hr. Dohmes turde skjule af sin store smørmængde, solgte han illegalt til ågerpriser i storbyer.

Selv om jeg var fæstet med familiær stilling og havde det godt i familien, var det mig en lidelse at opleve landsmandsskabet mellem velnærede bønder og blege, afmagrede arbejdere i krigsfabrikkerne. Jeg holdt det ikke ud og skaffede mig derfor plads hos en professor i Mönchengladbach. Da jeg kom ned i køkkenet den 1. maj om morgenen og skulle trykke de vanlige 10 oste, før jeg rejste derfra, var jeg en besvimelse nær. Lægen blev tilkaldt og konstaterede en smitsom halsbetændelse, hvorefter jeg omgående blev bragt til sygehuset i Kempen. Der lå over 200 sårede soldater, jeg var foruden en lille pige den eneste kvindelige patient.

Mit tilfælde var ansigtsrosen, som dengang kun behandlede med omslag. Hævelsen bredte sig op over panden og hele hårbunden. Feberen steg hurtigt til 40°. Da de katolske søstre opdagede, at jeg ikke var deres trosfælle, fik jeg en ligegyldig og uvenlig behandling. Det første venlige ord hørte jeg, da der kom en unge protestantisk læge, der havde studeret i Kiel og altså vidste, hvor mit hjemland lå.

På epidemiafdelingen lå 12 sårede soldater, der alle var angrebet af sårrosen. Min nærmeste nabo havde mistet det ene ben og var hårdt såret i det andet. Hans ynkelige jamren lød gennem væggen ind til mig ved dag og nat. Da feberen var faldet, fik jeg lov at gå ud i vor lille indhegnede særhave, hvor jeg traf de andre oppegående patienter. Vore samtaler drejede sig om krigen, og de bedyrede mig, at ingen tysk soldat nu tænkte på sejr, alle ønskede kun fred, fred, fred!

Da min familie hjemme i Høgelund endelig fik fru Dohmes meddelelse

om min sygdom, stjal de deres egen fløde, kernede smør til mig og sendte mig meget andet godt. Mine medpatienter jublede, når de i hemmelighed spiste med, for sygehuskosten var elendig, selv om jeg lå på I klasse. Nu ville de gerne vide, hvad det var for et land, jeg kom fra. På Dohmesgården, hvor børnene gik i en højere klosteskole, havde man spurgt, om vi snakkede polsk i min hjemstavn. Så ringe var dette lands jævne borgers viden om landets nabostater.

Efter godt en måneds ophold på sygehuset måtte jeg rejse hjem, temmelig afkræftet af sygdom og sulteføde og med ansigtet overfyldt af grimme ar.

Trods mit nederlag tror jeg alligevel, at denne min første rejse ud i »den store verden« gav mig oplevelser, der sænkede sig dybt i sindet – vel fordi kendsgerningernes mysterium under en verdenskrigs lidelse og nød når ind i ens hjerte på en særlig måde.

Det var godt at være hjemme igen! Nu vidste alle i Nordslesvig, at Tysklands totale nederlag var nært forestående. Vore egne frontsoldaters censurerede feltbreve fortalte stadig om tysk fremgang, der nu foregik »baglæns«, så også i sorgfyldte danske hjem spirede glæden frem.

Men for mig blev sommeren trang, fordi efterspillet efter min Rhinrejse var bedrøveligt. Det er hårdt for en 20-årig pige at miste alt sit hår. Mit hoved var som et pillet æg, og det blev uudholdeligt, at folk morede sig over mit udseende, selv mine gode kammerater kunne ikke skjule deres latter. Derfor sneg jeg mig over grænsen og rejste til København, hvor jeg kom i huset hos en kær professorfamilie på Dosseringen.

Og her var jeg, da kanonerne holdt op at tordne den 11. 11 kl. 11. Kejser Wilhelm II var flygtet til Holland, og våbenstilstanden blev sluttet den 11. november 1918. Endnu dagen før faldt en af mine gode skolekammerater på vestfronten.

H. P. Hanssen, Nørremølle, indkaldte til møde på Folkehjem den 17. nov. Jeg sad i København og græd, fordi jeg ikke kunne komme med. Men da jeg senere gennem min familie hørte beretningen om dette møde, oplevede jeg alt så intenst, som om jeg selv havde stået blandt de tusinder glade og dybt bevægede nordslesvigere.

H. P. Hanssen havde en enestående evne til at give udtryk for det, der fyldte vore sind, og ved dette møde indskrev han Bjørnsons ord i vor historie:

Alt, hvad fædrene har kæmpet, mødrene har grædt, har den Herre stille lempet, så vi vandt vor ret!

Salen var overfyldt. I Folkehjems have stod folk skulder ved skulder, og da Hans Peter – som vi alle kaldte ham – stod ved det åbne vindue og så ud over alle sine venner, sagde han:

»Ud over landsdelen sidder nu de faldnes forældre, hustruer, børn, fæstemøer, slægt og venner tilbage i sorg og savn. Mangt et sind kan ikke

finde ro. Men Gud ske lov! Morgenrøden er ved at bryde frem. En lysere tid vil oprinde! Og da håber jeg, at de, der er hårdest ramt, kan sige med Terje Vigen: Stort har jeg mistet, men stort fik jeg. Så får du ha' tak da, Gud!« – Intet øje var tørt.

Ingen af deltagerne glemmer, hvordan det var efter 4 års tavshed igen at skulle synge vor nationalsang. Det kneb med at komme i gang, for tårerne trillede – men til sidst kunne man ikke holde op at synge »Vort gamle Danmark skal bestå«. Det lød mindst 6 gange.

Da den sidste taler, landdagsmand Nis Nissen, stod på talerstolen, var der kommet en mand ind i salen klædt i tysk flyveruniform. Alle stirrede. Hvad ville han? Han besteg talerstolen og sagde: »Æ kan it så godt snak rigsdansk. I vil nok tellad mæ å snak, som vi snakke hjem. Æ æ medlem a de stoe soldaterraj, å da de blev bekeend, te her skuld haaldes et stoet møe, så kom æ mynneheer te vos å va betænkle. Æ søj, te æ danskere kund lisågodt hold Møe som åld anne. Men æ sat mæ liegodt i mi maskin å fløj te Kiel få å snak mæ Noske (tysk forsvarsminister) om æ sager.

Ja han søj: Æ danske ska ha lov te å hold møe liså tombe, de vil. I ska it grif ind – sjel om de finne å å hejs æ Dannebrog.

Op mæ et, op mæ et! – Stor jubel og hurraråb! – Æ vel foreslå te vi sønge »I alle de riger og lande«.«

Den rungede gennem salen, og det blev en fantastisk god afslutning på dette historiske møde.

Nu kunne der tales frit om alt alle vegne. Da jeg kom hjem til jul, tror jeg nok, vi unge på vores visit på gårdene sang flere fædrelandssange end julesalmer, for der lå så meget indestængt i os – vi kunne ikke gi' det navn – det måtte ha' luft gennem sang.

Men året 1919 blev usigelig langt. For mig fortsatte de store oplevelser, idet jeg i København var med til at modtage vore danske krigsdeltagere, der ved hjælp af civilingeniør H. N. Rasmussen og pastor N. A. Jensen var blevet samlet i Aurillaclejren i Frankrig – Feldham i England og fra en lignende lejr i Rusland. Danmarks hovedstad festede utrolig smukt for dem, og jeg fik lov at være med ved disse store og enestående møder. Størst festival var der vel nok, da professor Verrier forlod båden i Frihavnen sammen med fangerne fra Aurillac. Han blev båret i guldstol langt ind i Bredgade.

Jeg hørte den ægte klang i københavnernes jubel og glemmer den aldrig.

Efter endt sommerkursus på Dansk Kunstflidsskole kom jeg atter hjem til Nordslesvig og fik plads på en stor gård i Rurup hos Niels J. Hørlyk vinteren 1919–20, og der oplevede jeg afstemningen den 10. februar.

Spørgsmålene havde længe lydt med stigende irritation: Hvorfor bli'r vi ikke snart danske?

Det tog tid at få zonegrænserne for afstemningen fastlagt. Det bragte

strid og uenighed, som desværre skilte slægt og venner i Flensborg – og Aabenraa-folk.

I januar 1920 ankrede et stort fransk krigsskib op i Flensborg fjord medbringende de franske alpejægere, der skulle gøre tjeneste som internationale besættelsestropper i vor landsdel. De blev modtaget med jubel i alle byer. De gik forrest i det festlige optog gennem gaderne, hvor Dannebrog nu vajede frit fra alle danske huse. Ud over hele Nordslesvig var der nu vokset en skov af flagstænger. De stod ved alle huse, små og store. Nu kunne det nok ses, hvor der boede en hjemmetysker.

Og så kom Vælgerforeningens opråb, forfattet af grev Schack, Møgeltønder. Dette, såvel som hans genforeningstale på Dybbøl den 11. juli 1920 er vel nok det smukkeste, vort modersmål ejer. Det vil nævnes, så længe den danske tunge lever!

Sønderjyder!

Nu er dagen der, vi vil hjem!
Ryk grænsepælene op og flyt dem langt mod syd!
Vi er danske, og vi vil vedblive at være danske,
og afstemningsdagen skal vidne derom for kommende slægter. –

Det var en fanfare, der betog os alle!

Overordentlig smukke valgplakater var hængt op over hele landsdelen. Tønders plakat sagde:

Vi stemmer i friheds og fredstids gry
tilbage til Danmark vor gamle by.

Vi unge, der kunne stemme, gik i en ganske ukendt sindsstemning. Var det spænding? Var det forventning? Jeg ved det ikke – det var noget ganske usigeligt.

Dagen oprandt med mørke skyer, piskende regn og hård blæst, der nærmede sig storm. Da det blev lyst, gik vi alle med vor husbond og madmor ud i haven til den store, nye flagstang, der lige var blevet rejst. Husbonden havde et andet ansigtsudtryk end det vanlige. Under armen bar han to flag.

Det gamle havde ligget på kistebunden siden 1864. Mens det langsomt gled til tops, sang vi første vers af »Den signede dag med fryd vi ser«. Så gled det ligeså langsomt ned, mens vore øjne duggedes af tårer. Det store, nye flag gled hurtigt op. Om det blev flænget af stormen, gjorde ikke noget. Det kunne erstattes – for i dag blev vi danske.

Vor danske fremtid fik sin gode indvielse i denne kolde morgenstund.

I løbet af dagen kom der 11 tilrejsende gæster fra det gamle land. De skulle bo og spise hos os, så vi fik travlt – jeg var kokkepige.

Først henimod aften fik jeg tid til at udføre mit store hverv. Mig fore-

kom det stort, da jeg lagde sedlen med ordet Danmark i valgurnen. Det, der havde bevæget mig forunderligt i mange dage, fik nu sit klare udtryk i mit sind: Nu er du hjemme! Du hører til i dine fædres land!

Inspiration er en vældig følelse, en oplevelse af noget, der aldrig er sket forud. Den var indgangen til det værksted, hvor der også ville blive krævet arbejde af mig.

Der festedes i hvert dansk forsamlingslokale i by og på land over hele Nordslesvig. Denne fest kan ikke beskrives, behøver det heller ikke, for dens motto var:

Nu er vi danske!

Vi kom først ned på jorden igen den 14. marts, da valgresultatet fra II zone i Sydslesvig fortalte os, at de kom ikke hjem. Da græd vi.

Så kom arbejdets dag for de nye danske statsborgere. Længe havde tanken arbejdet i mig at blive lærerinde. Degn Christensen i min barndoms-skole havde flere gange opfordret mig til at gå den vej, men lærerinde i den tyske stat – det var umuligt!

Nu boede jeg i Danmark, og måske kunne jeg komme på et dansk seminarium?

Daværende frimenighedspræst i Bovlund, pastor N. A. Jensen, var ven med den vordende forstander på Tønder statsseminarium, pastor Emil Albeck i København. Pastor Jensens forslag om at gøre Tønder til et blandet seminarium godtog den nye forstander, og jeg blev indmeldt som dette gamle seminariums første kvindelige elev. Heldigvis fik jeg to gode klassekammerater i Inger Merete Nordentoft og Amalie Rattenborg. Indtil seminariet skulle begynde, fik jeg så min første »sommerferie« i mit kære hjem i Høgelund, og den kom til at rumme den store oplevelse:

Kong Christian X's ridt over grænsen og genforeningsfesten på Dybbøl Banke.

Ord kan ikke udtrykke den følelse, der betog os alle ved vor kongefamilies færd gennem det genvundne land.

Jeg vil tro, ingen dansker – heller ikke i kommende slægter – lades uberørt ved at se på billedet af kong Christian X på den hvide hest foran æresporten ved Frederikshøj løfte den lille pige af folket op til sig på sadlen. For mig ligger der stor symbolik i just denne handling, for den lille pige var datter af den tyske præst i Højer. Og som majestaten tog hende i sin favn, sådan modtoges det tyske mindretal politisk og statsretsligt, da det nu hørte Danmark til.

Vor genforeningskonge havde en enestående vidunderlig evne til at gøre det helt uventede og dybt gribende, der tog alle hjerter med storm.

(Fortsættes)

**Andels-
Svineslagteriet
i Kolding**

Grundlagt 1888

**Grænselandets liv
grænselandets sang**

møder De i

Ajdske Tidende

Syd- og Sønderjyllands store blad

**Haslev
GYMNASIUM**

Kostskole for drenge

6. og 7. hovedskoleklasse,
realafdeling og gymnasium.

Alle oplysninger ved henv. til
Peter Kæstel, rektor, Haslev

HADERSLEV BANK

AKTIESELSKAB

Paul Thomsen

Krusaa

Kolonial, spiritnosa, køkkenud-
styr, trikotage, herreekviperung

**Besøg
landsdelens
museer**

Strik til hele familien

... men husk det skal være

mølægte

**Sønderborg
GARN**



OUGAARDS

Boghandel

Vi har altid det bedste af den nye
og den ældre litteratur
på hylderne

Haderslev - tlf. 2 25 71

BOGTRYK . OFFSET . BOGBIND

Th. Laursens Bogtrykkeri

Jernbanegade 8, Tønder tlf. 2 15 50

Ladelund

Landbrugs og Mælkeriskole

Brørup station

**Sønderjyllands
Kreditforening**

Haderslev

**Sønderjyds
Tæppefabrik**

A. R. Kjærby A-S
Højer

Graasten Bank $\frac{1}{2}$

Kontortid 9-12, 2-4, lørdag 9-12

GRAASTEN

$\frac{1}{2}$ Sønderjyds Frøforsyning

Frøavl & Frøhandel

Aabenraa

Restaurant Grænsen

C. Heiselberg
Krusaa

Hejmdals

BOGTRYKKERI

AABENRAA TLF. (046) 2 31 32

**Spare- og Laanekassen
for Hobro og Omegn**

Vestkysten

Syd- og Vestjyllands største dagblad

A. Nielsen & Co. A/S

Nykøbing Falster

A-S Faxe Kalkbrud

Frederiksholms Kanal 16

Telefon Minerva 7500

Jordbrugskalk

90% kulsur kalk i varen, som den leveres, 100% passerer 3 mm sigte

Lolland-Falsters Folketidende

Stiftets største blad

Nykøbing F.

Pindstrup Mosebrug

SAVVÆRK OG EMBALLAGEFABRIK

Telefon Pindstrup 13 og 18

Graasten Andelsslagteri

Aktieselskabet

Varde Bank

Filialer og kontorer
over hele Sydvestjylland

Læs

Dannevirke

Sønderjyllands ældste blad

Windfeld-Hansens

Bomuldsspinderi ^A/₅

VEJLE

ANDELSBANKEN

Haderslev

Aabenraa

GRAM

KØLEANLÆG



BRØDRENE GRAM ^A/₅ • VOJENS

Sønderjysk Månedsskrifts ekspedition: Landsarkivet, Åbenrå. Redaktionens adresse: Viceskoleinspektør W. Christiansen, Brorsonsvej 37, Tønder. Viceskoleinspektør Chr. Stenz, Tøndervej 173, Åbenrå. Cand. polit. Inger Bjørn Svensson, H. P. Hanssensvej 9, Haderslev. Tryk: Th. Laursens Bogtrykkeri, Tønder.